

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.2:351.72(477:4)

JEL Classification: H21, H71

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2024.12\(45\).274-285](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2024.12(45).274-285)

Н.С. Шалімова, проф., д-р екон. наук

О.А. Магопець, проф., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

В.В. Шалімов, доц., канд. екон. наук

*Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький, Україна***Виклики податкової системи в умовах війни та напрями її реформування з урахуванням європейських тенденцій**

Статтю присвячено аналізу ключових викликів податкової системи України в умовах повномасштабної війни, оцінці їх впливу на фіскальну стабільність та обґрунтуванню напрямів її реформування з урахуванням сучасних європейських тенденцій, кращих міжнародних практик і положень Національної стратегії доходів до 2030 року. Доведено, що воєнні та післявоєнні економічні, соціальні й безпекові шоки суттєво підвищують вимоги до адаптивності, прозорості та стійкості податкової системи, а відтак потребують системних змін у підходах до її формування та реалізації. Аргументовано, що ефективна трансформація податкової системи має поєднувати гармонізацію з європейськими стандартами із врахуванням українських воєнних і післявоєнних реалій, забезпечуючи баланс між фіскальною стійкістю, економічним розвитком та соціальною справедливістю.

Встановлено, що одними з найважливіших напрямів реформ є: гармонізація правил непрямого оподаткування та зменшення втрат від несплати податку на додану вартість та акцизного податку; модернізація корпоративного оподаткування та запобігання виведенню прибутків за кордон шляхом імплементації анти-BEPS-заходів і глобального мінімального податку; удосконалення оподаткування доходів фізичних осіб із урахуванням соціальної справедливості та адресних пільг; розвиток майнового оподаткування з переходом до ринкових підходів оцінки вартості майна; впровадження інвестиційних стимулів із чіткими строками та критеріями ефективності; застосування механізмів тимчасового оподаткування надприбутків у періоди цінкових та енергетичних криз; прискорення цифровізації податкового адміністрування через інтеграцію інформаційних систем, автоматизацію контролю та обмін даними в режимі реального часу.

Запропоновано концептуальну модель реформування податкової системи України, яка поєднує адаптацію до кращих практик ЄС, мінімізацію податкових ризиків і забезпечення стійкості до воєнних та післявоєнних викликів. Обґрунтовано, що реалізація окреслених заходів сприятиме формуванню стабільної, прозорої та ефективної податкової системи, здатної забезпечувати передбачувані бюджетні надходження, підтримувати економічне відновлення, підвищувати конкурентоспроможність економіки, зміцнювати довіру платників податків та інтегрувати Україну в єдиний європейський податковий простір. Одержані результати формують теоретико-методологічну основу для подальших досліджень інструментів податкової політики, механізмів моніторингу їх ефективності та стратегій адаптації української податкової системи до стандартів ЄС.

оподаткування, податкова система, податкова політика, податкові надходження, доходи бюджету, виклики, ризики, фіскальна стабільність, європейська інтеграція

Постановка проблеми. Збройна агресія російської федерації проти України зумовила безпрецедентні виклики для національної економіки та податкової системи. Руйнування критичної інфраструктури, знищення промислових об'єктів, блокада морських портів, вимушена міграція населення, скорочення ділової активності та падіння обсягів виробництва негативно вплинуло на спроможність податкової системи забезпечувати належний рівень бюджетних надходжень і фінансову стійкість держави.

У цих умовах уряд був змушений оперативно змінювати податкову політику, запроваджуючи пільги та спрощуючи механізм справляння податків для підтримки бізнесу і громадян, що одночасно спричинило зменшення бюджетних надходжень та зростання державного боргу. Частка податкових доходів у зведеному бюджеті скоротилася, тоді як видатки на оборону зросли з 6,91 % у 2021 р. до 47,23 % у 2023 р. [11].

Додатковими факторами невизначеності виступають фіскальні ризики, пов'язані з тривалим військовим протистоянням, глобальною волатильністю цін на енергоресурси та продовольство, можливим уповільненням темпів міжнародної допомоги, демографічними змінами та кліматичними викликами. Це вимагає гнучкої та проактивної податкової політики, здатної швидко адаптуватися до змін внутрішніх і зовнішніх умов.

Водночас, для успішної післявоєнної відбудови та інтеграції України до Європейського Союзу необхідна глибока модернізація податкової системи із урахуванням європейських трендів та кращих практик. Важливим кроком у цьому напрямі стало прийняття Національної стратегії доходів України до 2030 р., у якій визначено пріоритети реформування податкової системи: трансформація спрощеної системи оподаткування; запровадження прогресивного оподаткування доходів фізичних осіб; гармонізація ПДВ і акцизного оподаткування з нормами ЄС; удосконалення екологічного оподаткування; запровадження правил оподаткування віртуальних активів; цифровізація процесів адміністрування податків та посилення прозорості діяльності податкових органів.

Отже, дослідження проблем і перспектив реформування податкової системи України в умовах війни та з урахуванням європейських тенденцій є вкрай актуальним, оскільки дозволить визначити основні підходи щодо забезпечення стійкості державних фінансів, підвищення ефективності податкового адміністрування, зменшення залежності від зовнішнього фінансування та створення сприятливого середовища для економічного зростання у післявоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика функціонування та реформування податкової системи України, зокрема в умовах кризових і воєнних викликів, є предметом уваги багатьох вітчизняних науковців. Питанням трансформації податкової політики, реформування податкової системи, вдосконалення податкового законодавства в умовах воєнного часу та економічної нестабільності присвячені праці Бауліної Т.В. [1], Беялова Т.Є. [2], Гетманцева Д.О. [3], Горіна В.П. [4], Дуб А.Р. [5], Крисоватого А.І. [8], Магопєць О.А. [14], Мединської Т.В. [5], Шалімової Н.С. [13] та ін.

Віддаючи належне науковим здобуткам, варто зазначити, що у вітчизняній науковій літературі недостатньо комплексно досліджено взаємозв'язок між викликами, які постають перед податковою системою України в умовах воєнного часу, та можливостями їх подолання з урахуванням європейських трендів і кращих практик. Недостатньо опрацьованими залишаються питання адаптації інструментів податкової політики, які успішно застосовуються у країнах ЄС до вітчизняних реалій. Це обумовлює необхідність поглибленого аналізу наявних проблем функціонування податкової системи України, оцінки специфічних викликів та ризиків податкової системи в умовах воєнного часу а також вивчення досвіду держав – членів ЄС та розробки рекомендацій щодо вдосконалення вітчизняної податкової системи у відповідності до стратегічних завдань післявоєнного відновлення та євроінтеграційного курсу.

Постановка завдання. Завданням даної статті є аналіз ключових викликів податковій системі України в умовах війни, оцінка їх впливу на фіскальну стабільність та обґрунтування напрямів реформування податкової системи України з урахуванням сучасних європейських тенденцій, кращих міжнародних практик і положень Національної стратегії доходів до 2030 року.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабна війна, розпочата росією у 2022 році, суттєво вплинула на функціонування податкової системи України, її здатність забезпечувати бюджетні потреби та сприяти соціально-економічному розвитку держави. Наслідком збройної агресії росії стало різке погіршення макроекономічних показників і трансформація фіскальної політики. За статистичними даними, у 2022 р. реальний ВВП скоротився на 29,1% [12], що було зумовлено втратою виробничих потужностей, порушенням логістичних ланцюгів, скороченням інвестиційної

активності та значним відтоком робочої сили. Ці фактори призвели до істотного зниження податкових надходжень: якщо у довоєнному 2021 р. їхня частка у загальній величині доходів Зведеного бюджету України становила 87,46%, то у 2022 р. вона зменшилася до 61,16%, а у 2023 р. – до 52,77% [11]. Водночас спостерігалось прискорення інфляційних процесів: індекс споживчих цін зріс на 20,2 % у 2022 р. та на 12,9% у 2023 р. [11; 12] порівняно з попередніми роками, що було наслідком як зростання витрат на імпорт енергоносіїв і продовольства, так і девальваційного тиску на національну валюту. Інфляція, з одного боку, частково підтримувала номінальні податкові надходження, з іншого – знижувала реальні доходи домогосподарств і підприємств, поглиблюючи соціально-економічну нестабільність.

Суттєвих змін зазнала структура державних фінансів. За підсумками 2022 р. податкові надходження до Зведеного бюджету скоротилися на 7,6% порівняно з показниками 2021 р. Незважаючи на їхнє збільшення на 12,7% у 2023 р., порівняно з довоєнним 2021 р., величина податкових надходжень у ВВП знизилася до 25,1%, що свідчить про уповільнення темпів зростання податкових надходжень порівняно з номінальним зростанням економіки у 2023 р. Впродовж 2022-2023 рр. в структурі податкових платежів найбільше падіння спостерігається по надходженням з податку на прибуток підприємств, податку на додану вартість з ввезених на митну територію України товарів, акцизного податку з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції) (табл. 1).

Таблиця 1 – Динаміка ВВП та структури податкових надходжень України у 2019–2023 рр.

Показники	2019 р.		2020 р.		2021 р.		2022 р.		2023 р.	
	млрд грн	% ВВП	млрд грн	% ВВП	млрд грн	% ВВП	млрд грн	% ВВП	млрд грн	% ВВП
ВВП	3977,2	-	4222,0	-	5450,8	-	5191,0	-	6537,8	-
Податкові надходження, у тому числі:	1070,3	26,9	1136,7	26,9	1453,8	26,7	1343,2	25,9	1638,1	25,1
Податок з доходів фізичних осіб	253,1	6,4	271,1	6,4	321,3	5,9	387	7,5	458,4	7,0
Військовий збір	22,4	0,6	23,9	0,6	28,6	0,5	33,7	0,6	38	0,6
Податок на прибуток	117,3	2,9	118,5	2,8	163,8	3,0	130,6	2,5	159,3	2,4
Рентна плата	52	1,3	57,1	1,4	89,3	1,6	94,1	1,8	66,3	1,0
ПДВ з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) з урахуванням бюджетного відшкодування	88,9	2,2	126,5	3,0	155,8	2,9	213,9	4,1	214,6	3,3
ПДВ з ввезених на митну територію України товарів	289,8	7,3	274,1	6,5	380,7	7,0	253,1	4,9	366,2	5,6
Акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції)	71,3	1,8	82,3	1,9	85	1,6	61,1	1,2	94,3	1,4
Акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції)	59,4	1,5	64,4	1,5	87	1,6	44,1	0,8	81,4	1,2
Акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю підакцизних товарів	6,3	0,2	7,2	0,2	8,2	0,2	10,2	0,2	14	0,2
Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції	30,1	0,8	30,5	0,7	38,2	0,7	26,2	0,5	40,6	0,6
Місцеві податки та збори	73,6	1,9	75,7	1,8	89,9	1,6	84,3	1,6	100	1,5
Інші податки та збори	6,1	0,2	5,4	0,1	6	0,1	4,9	0,1	5	0,1

Джерело: складено на основі [5; 11; 12].

Ключовими причинами падіння обсягів податкових надходжень стали: зменшення податкової бази через руйнування виробничих потужностей; втрата контролю над частиною території; масштабна міграція населення; зниження ділової активності платників податків; запровадження системи пільг та звільнень від оподаткування, що були введені на початку війни.

В цей же час спостерігається стрімке зростання видатків зведеного бюджету, величина яких у 2022 р. збільшилась на 39,4%, а у 2023 р. – на 31,5% порівняно із попередніми роками. Додатковий тиск на бюджет спричиняють витрати на оборону, оскільки майже половина всіх видатків йде на фінансування військового бюджету (у 2023 р. видатки на оборону становили 47,23% видатків зведеного бюджету). Це призвело до зростання дефіциту бюджету та підвищення залежності від зовнішньої фінансової допомоги і запозичень. Станом на кінець 2023 р. рівень державного та гарантованого державою боргу складав 84,4% ВВП, порівняно з 48,9% у 2021 р. [11; 12]

Таким чином, війна спровокувала подвійний виклик для податкової системи України: з одного боку – необхідність підтримки бізнесу та населення шляхом надання податкових пільг, з іншого – потребу забезпечення стабільних та достатніх доходів для фінансування оборонних і соціальних видатків. В умовах економічного спаду, інфляційного тиску та безпрецедентного зростання оборонних витрат податкова система вимушена функціонувати під високим фіскальним навантаженням та в умовах постійної невизначеності. Такі обставини обумовлюють необхідність визначення специфічних викликів і ризиків, що потребують комплексного аналізу та обов'язкового врахування під час розробки напрямів реформування податкової системи, здатних забезпечити її стійкість і ефективність у довгостроковій перспективі.

Комплекс викликів, з якими зіткнулася податкова система України під час війни можна умовно поділити на економічні, фіскальні, правові, організаційно-технічні та соціальні.

Економічні виклики пов'язані із скороченням податкової бази внаслідок руйнування виробничих потужностей, зупинки діяльності підприємств на окупованих територіях, падіння експорту та інвестицій; зменшенням прибутковості бізнесу та доходів населення, що знижує надходження від ПДФО, ЄСВ і податку на прибуток підприємств; інфляційним тиском, який тимчасово збільшує номінальні бюджетні надходження, але погіршує фінансовий стан платників податків та збільшує соціальну напругу.

Фіскальні виклики зумовлені зростанням оборонних і безпекових видатків, що формує хронічний дефіцит бюджету; зростанням залежності від зовнішнього фінансування яке покриває значну частину дефіциту, формуючи боргові ризики; скороченням доходів від зовнішньоекономічної діяльності через блокування портів, зменшення митних зборів та експортних надходжень.

Правові виклики, що проявляються через часті зміни податкового законодавства у відповідь на кризові обставини, що ускладнює його стабільність та прогнозованість; розширення податкових пільг та спрощених режимів, які, з одного боку, підтримують бізнес, а з іншого – зменшують податкову базу; введення мораторію на більшість перевірок, який послаблює контроль за дотриманням податкової дисципліни.

Організаційно-технічні виклики пов'язані із дестабілізацією системи адміністрування податків через переміщення податкових органів з окупованих територій, збої в комунікаціях, втрату доступу до баз даних на окупованих територіях, а також відставання у цифровізації податкових процедур.

Соціальні виклики пов'язані зі зростанням тіньової економіки, падінням податкової дисципліни та прагненням бізнесу мінімізувати витрати будь-якими засобами.

Сукупність вказаних викликів формує низку ризиків, серед яких: фіскальна нестійкість та ймовірність бюджетної кризи у разі скорочення зовнішньої допомоги; поглиблення боргової залежності та ризик боргової кризи у середньостроковій перспективі; нерівномірний розподіл податкового навантаження між секторами та

регіонами; втрата частини економічного потенціалу через релокацію підприємств і капіталу за кордон; відставання від процесів податкової гармонізації з ЄС, що ускладнить інтеграцію до внутрішнього ринку Євросоюзу.

Оцінка специфічних викликів та ризиків податкової системи України корелює з висновками Міністерства фінансів України, яке у своїх офіційних документах визначає джерела фіскальних ризиків та оцінює їх потенційний вплив та ймовірність настання. Матриця оцінки фіскальних ризиків (табл. 2) наочно демонструє, що найбільшу загрозу становлять фактори макроекономічного середовища, діяльність суб'єктів господарювання державного сектору економіки, управління державним боргом, стан аграрного сектору та соціальної сфери.

Таблиця 2 – Матриця оцінки фіскальних ризиків за джерелами їх виникнення у 2024 році

ПОТЕНЦІЙНИЙ ФІСКАЛЬНИЙ ВПЛИВ	Високий ($>0,5\% \text{ ВВП}$)	Макроекономічне середовище Діяльність суб'єктів господарювання державного сектору економіки Управління державним боргом та гарантованим державою боргом Сфера сільського господарства та продовольчої безпеки держави Соціальна сфера
	Низький ($<0,5\% \text{ ВВП}$)	Невиконання плану надходжень від приватизації державного майна Фінансовий сектор Надзвичайні ситуації (без урахування надзвичайних ситуацій державного рівня воєнного характеру)
		Висока ($> 66\%$)
		ІМОВІРНІСТЬ НАСТАННЯ ФІСКАЛЬНОГО РИЗИКУ

Джерело: складено на основі [7].

Як видно з табл. 2, найбільший потенційний фіскальний вплив мають ризики, пов'язані з макроекономічним середовищем, управлінням державним боргом, діяльністю суб'єктів господарювання державного сектору, аграрною та соціальною сферою. Водночас, висока ймовірність їх настання ($>66\%$) підсилює необхідність формування превентивних механізмів реагування.

Для більш детальної оцінки наслідків впливу окремих ризиків на стан державних фінансів доцільно врахувати результати розрахунків Міністерства економіки та Міністерства фінансів України щодо можливих змін доходів бюджету та структури податкових надходжень у разі реалізації негативних сценаріїв розвитку макроекономічного середовища (табл. 3).

Як свідчать дані табл. 3, найбільш суттєве зниження доходів бюджету може спричинити демографічна або міграційна криза ($-11,1$ млрд грн), продовження зростання світових цін на енергетичних ринках ($-6,3$ млрд грн), а також уповільнення повоєнного відновлення та обмеження доступу до міжнародних ринків капіталу ($-5,1$ млрд грн). При цьому негативний вплив простежується за більшістю ключових податкових надходжень, зокрема з податку на доходи фізичних осіб, ПДВ на імпорт і податку на прибуток підприємств. Це підтверджує вразливість податкової системи до зовнішніх та внутрішніх шоків і актуалізує потребу в адаптивних інструментах реформування податкової системи.

У відповідь на безпрецедентні виклики, спричинені війною та мінімізації податкових ризиків, Україна реалізувала комплекс заходів, спрямованих на стабілізацію податкової системи та забезпечення фіскальної спроможності держави. Ці кроки поєднують у собі як короткострокові антикризові рішення, так і елементи довгострокової трансформації системи оподаткування.

Таблиця 3 – Ефект зміни бюджетних показників у випадку реалізації окремих ризиків у макроекономічному середовищі порівняно з базовим сценарієм, млрд грн

Показник	Доходи бюджету	Податок на доходи фізичних осіб	Податок на додану вартість на імпорт	Податок на прибуток підприємств	Ввізне мито	Акцизний податок
Руйнування інфраструктури, неможливість повноцінного використання в економіці значної частини території (вплив на ВВП «мінус» 0,3 в.п.)	-3,9	-0,4	-1,4	-0,5	-0,2	-0,3
Демографічна чи міграційна криза, дисбаланс на ринку праці, глибока соціалізація значної частини біженців за кордоном (вплив на ВВП «мінус» 0,85 в.п.)	-11,1	-1,1	-4,0	-1,5	-0,5	-0,9
Продовження блокади морських портів України (вплив на ВВП «мінус» 0,2 в.п.)	-2,6	-0,3	-0,9	-0,4	-0,1	-0,2
Недостатньо швидке проведення реформ, повільні інтеграційні процеси України до ЄС (вплив на ВВП «мінус» 0,26 в.п.)	-3,4	-0,3	-1,2	-0,5	-0,2	-0,3
Отримання низького врожаю зернових культур (вплив на ВВП «мінус» 0,38 в.п.)	-4,3	-0,9	-4,2	-0,8	-0,2	-0,5
Суттєве зростання світових цін на продовольство (вплив на ВВП «мінус» 0,31 в.п.)	-4,1	-0,4	-1,5	-0,5	-0,2	-0,3
Суттєве зростання цін на світових енергетичних ринках (вплив на ВВП «мінус» 0,48 в.п.)	-6,3	-0,6	-2,3	-0,9	-0,3	-0,5
Уповільнення повоєнного відновлення внаслідок послаблення міжнародної підтримки, звуження можливостей доступу до міжнародних ринків капіталу (вплив на ВВП «мінус» 0,39 в.п.)	-5,1	-0,5	-1,8	-0,7	-0,2	-0,4

Джерело: складено на основі [7].

У перші місяці повномасштабного вторгнення, з метою пом'якшення податкового тиску на бізнес та збереження економічної активності, держава вдалася до тимчасової лібералізації податкової політики. Було запроваджено спрощений режим оподаткування для суб'єктів господарювання (у тому числі й для суб'єктів великого бізнесу) зі ставкою єдиного податку 2%, знижено ставки окремих акцизів і ПДВ, зупинено проведення більшості перевірок, спрощено митні та дозвільні процедури [10]. Це сприяло швидшій адаптації підприємств до нових умов та дозволило уникнути масового згортання підприємницької діяльності.

Одним із ключових напрямів стало зміцнення дохідної частини бюджету через перегляд податкових ставок та мобілізацію додаткових надходжень. Зокрема, було запроваджено підвищені ставки оподаткування прибутку для фінансових установ, зокрема комерційних банків (прийнято у листопаді 2023 р.), а також збільшено ставку військового збору та розширено коло його платників (прийнято у жовтні 2024 р.) [10]. Це, як свідчать статистичні дані, дозволило акумулювати додаткові ресурси для фінансування сектору безпеки й оборони, який наразі поглинає близько половини всіх видатків державного бюджету.

З метою розширення внутрішнього виробництва і податкової бази урядом було

започатковано програму підтримки вітчизняних виробників, зокрема шляхом надання пільгових кредитів, грантів та механізмів компенсації частини витрат. Подібні інструменти стимулюють відновлення виробничого потенціалу та сприяють диверсифікації економіки, що є важливим чинником фінансової стабільності.

Важливе місце в комплексі антикризових заходів посідає удосконалення адміністрування податків. Державна податкова служба розпочала впровадження сучасних інструментів податкового комплаєнсу, розширюється цифровізація процедур декларування та обліку, здійснюється підготовка до інтеграції з європейськими інформаційними системами обміну податковими даними. Запровадження міжнародного обміну інформацією про доходи, отримані через цифрові платформи, покликане підвищити прозорість фінансових операцій та зменшити масштаби ухилення від оподаткування.

Окремим системним кроком стало прийняття Національної стратегії доходів України до 2030 року [9], яка визначає стратегічні напрями реформування податкової та митної політики. Серед її ключових положень: розширення податкової бази за рахунок легалізації економічної діяльності та зменшення тіньового сектору; підвищення ефективності адміністрування податків і митних платежів, зокрема шляхом цифровізації та автоматизації процесів; гармонізація податкового законодавства з правом ЄС у рамках євроінтеграційного курсу; удосконалення системи оподаткування майна, ресурсів та доходів фізичних осіб; оптимізація податкових пільг і преференцій на основі оцінки їх ефективності; зміцнення інституційної спроможності контролюючих органів.

Оцінюючи положення Національної стратегії доходів України в контексті мінімізації викликів і загроз податковій системі, можна виокремити декілька її сильних сторін. По-перше, вона спрямована на усунення структурних дисбалансів у податкових надходженнях та зменшення залежності від вузького кола джерел доходів, що є критично важливим у період високої фінансової напруги. По-друге, закладені в ній заходи з цифровізації та інтеграції з європейськими податковими системами дають змогу підвищити прозорість та контроль у сфері оподаткування. По-третє, акцент на оптимізації пільг та стимулів дозволить скоротити непродуктивні витрати бюджету і спрямувати ресурси на пріоритетні напрями.

Таким чином, реалізовані Україною заходи з мінімізації податкових ризиків та зміцнення фінансової спроможності свідчать про прагнення держави сформувати більш стійку та адаптивну податкову систему, здатну функціонувати в умовах воєнних викликів. Запроваджені зміни, що охоплюють як мобілізаційні інструменти, так і структурні реформи, зокрема у рамках Національної стратегії доходів, створюють підґрунтя для довгострокового відновлення податкової системи.

Водночас, масштабність поточних викликів та необхідність забезпечення економічного зростання в післявоєнний період вимагають використання найкращих міжнародних практик. Особливий інтерес у цьому контексті становить досвід країн Європейського Союзу, які впродовж останніх десятиліть здійснювали глибоку трансформацію своїх податкових систем під впливом кризових чинників – від фінансових і боргових криз до пандемії COVID-19 та енергетичних шоків. Аналіз таких підходів дозволить виявити інструменти, які продемонстрували високу ефективність у стабілізації бюджетних надходжень, розширенні податкової бази й підвищенні стійкості економіки, та оцінити можливості їх адаптації до українських реалій [15; 16].

Одним із найпоширеніших інструментів кризового реагування в країнах ЄС стало тимчасове коригування ставок непрямих податків, передусім податку на додану вартість та акцизів. У періоди економічного спаду держави запроваджували знижені ставки для окремих видів товарів і послуг, що мало на меті стимулювання попиту та підтримку секторів, найбільш чутливих до падіння споживчої активності. Під час фінансової кризи Велика Британія тимчасово зменшила стандартну ставку ПДВ, а під час пандемії COVID-19 Німеччина, Іспанія та Італія запроваджували пільгові ставки

для сфери туризму, громадського харчування та культури. Водночас, після стабілізації ситуації відбувалося поступове повернення до базових ставок з метою відновлення фіскальної збалансованості.

Іншим важливим напрямом стала податкова підтримка бізнесу через пільги, відстрочки та інвестиційні стимули. Уряди Франції, Бельгії, Нідерландів та низки інших держав впроваджували механізми відтермінування сплати ПДВ, податку на прибуток і соціальних внесків, розширювали можливості перенесення збитків на майбутні періоди, а також застосовували механізми прискореної амортизації для стимулювання інвестицій у модернізацію виробництва. Такі заходи дозволяли знизити податкове навантаження та підтримати ліквідність підприємств, водночас закладаючи основу для післякризового відновлення економіки.

Особливу увагу під час енергетичної кризи 2022–2023 рр. у ЄС було приділено оподаткуванню надприбутків енергетичних компаній. Запроваджені так звані «солідарні внески» та обмеження доходів виробників електроенергії з низькими граничними витратами дозволили акумулювати додаткові ресурси для цільової підтримки вразливих категорій споживачів та фінансування заходів із диверсифікації енергопостачання. При цьому ці механізми мали тимчасовий характер і супроводжувалися паралельним зниженням податкового навантаження на пальне та інші енергоресурси.

Важливим стратегічним трендом стало посилення цифровізації податкового адміністрування. Італія, Іспанія, Польща та інші країни впровадили обов'язкову систему електронних рахунків (e-invoicing), електронне звітування у форматі SAF-T, а також системи «миттєвого» звітування з ПДВ. Це дозволило значно зменшити «розриви» з ПДВ, підвищити прозорість фінансових операцій та скоротити масштаби ухилення від оподаткування без необхідності збільшення ставок.

Не менш важливими стали анти-BEPS-заходи (BEPS – Base Erosion and Profit Shifting) та гармонізація податкової політики з метою захисту національних податкових баз у глобалізованій економіці. Імплементация директив ЄС щодо запобігання розмиванню бази оподаткування та виведенню прибутків (ATAD – Anti-Tax Avoidance Directive), правил контрольованих іноземних компаній, обмежень процентних відрахувань, а також підготовка до впровадження глобального мінімального податку (Pillar 2) сприяли підвищенню стійкості бюджетних надходжень.

Крім того, у кризові періоди в багатьох країнах застосовувалися контрциклічні заходи у сфері оподаткування доходів фізичних осіб і соціальних внесків, зокрема тимчасове зниження податкового навантаження на працю або надання податкових кредитів для домогосподарств із низькими доходами. Це дозволяло підтримувати купівельну спроможність населення та утримувати необхідний рівень зайнятості.

Таким чином, досвід ЄС переконливо демонструє, що ефективне реформування податкової системи в умовах впливу кризових факторів передбачає поєднання оперативних антикризових заходів із довгостроковими структурними змінами. Для України, яка перебуває в умовах війни та планує післявоєнне відновлення, особливу цінність мають підходи, спрямовані на цифровізацію податкового адміністрування, адресне та тимчасове зниження податкового тиску на критичні галузі, боротьбу з надприбутками у монопольних секторах, а також імплементацию європейських стандартів прозорості та протидії розмиванню податкової бази.

На основі проведеного аналізу європейського досвіду податкових реформ та положень Національної стратегії доходів вважаємо доцільним окреслити ключові напрями реформування податкової системи, що відповідають європейським подходам і сучасним викликам:

1. Гармонізація правил непрямого оподаткування та зменшення втрат від несплати ПДВ та акцизного податку. Важливим завданням є поетапне наближення законодавства з податку на додану вартість та акцизних податків до правил, що діють у

країнах ЄС. Одночасно слід посилювати контроль за повнотою сплати цих податків, щоб скорочувати так званий «ПДВ-розрив» – різницю між сумою ПДВ, яку держава мала б отримати за чинними ставками, і фактично сплаченими коштами. Серед дієвих інструментів – запровадження обов'язкової електронної звітності в уніфікованому форматі (аналог стандарту SAF-T, який у ЄС використовується для автоматизованого аналізу даних), а також механізмів «розділеного платежу» (split-payment, коли частина коштів автоматично надходить на окремий рахунок для сплати ПДВ) і «зворотного нарахування» (reverse-charge, коли податок сплачує покупець, а не продавець) у галузях з високими ризиками ухилення від оподаткування.

2. Модернізація корпоративного оподаткування та запобігання виведенню прибутків за кордон. Необхідно забезпечити повне впровадження міжнародних правил протидії розмиванню податкової бази та виведенню прибутків (план BEPS – Base Erosion and Profit Shifting), що передбачає, зокрема, контроль за операціями з пов'язаними компаніями, обмеження на завищені витрати, а також оподаткування контрольованих іноземних компаній. Важливим кроком стане запровадження глобального мінімального податку для великих міжнародних груп компаній та розширення автоматичного обміну податковою інформацією, у тому числі щодо фінансових рахунків, цифрових платформ та операцій з криптоактивами.

3. Оподаткування доходів фізичних осіб з урахуванням соціальної справедливості. Варто розглянути поступове повернення до помірно прогресивної шкали податку на доходи фізичних осіб, коли вищі доходи оподатковуються за підвищеною ставкою, а також впровадження адресних податкових пільг для низькооплачуваних працівників. Такі заходи сприятимуть зменшенню нерівності та відповідають практиці країн ЄС, де податкова політика поєднує фіскальну стійкість із соціальною підтримкою.

4. Інвестиційні стимули з чіткими строками та критеріями. Доречно впроваджувати податкові інструменти, що заохочують бізнес до модернізації виробництва та інноваційної діяльності, але не створюють ефект постійних «вічних» пільг. Це можуть бути прискорена амортизація, інвестиційні податкові знижки та можливість тимчасового перенесення збитків на інші періоди. При цьому умови користування такими стимулами мають бути чітко визначені законом, обмежені в часі та супроводжуватися регулярною оцінкою їх ефективності.

5. Розвиток майнового та екологічного оподаткування. Слід удосконалити систему місцевих податків, насамперед податку на нерухоме майно, шляхом переходу до оцінки вартості майна за ринковими методами та створення прозорих механізмів її перевірки. У сфері екологічного оподаткування важливим є поступове підвищення ставок екологічних податків, зокрема за викиди парникових газів, з урахуванням впливу на бізнес та передбаченням заходів підтримки для галузей, найбільш чутливих до таких змін.

6. Механізми реагування на цінові та енергетичні кризи. Варто передбачити у законодавстві спеціальні, тимчасові інструменти оподаткування надприбутків у випадках різкого зростання цін на енергоресурси або інші товари критичного значення. Кошти від такого оподаткування мають спрямовуватися на підтримку населення та економіки у кризових умовах.

7. Цифровізація податкового адміністрування. Необхідно прискорити впровадження сучасних електронних інструментів для автоматичного обміну даними, перевірок та аналізу податкової інформації, що зменшить можливості для ухилення від оподаткування. Йдеться про повне електронне адміністрування податків, інтеграцію баз даних податкової та митної служб, а також використання електронних систем відстеження руху товарів, особливо підакцизних.

8. Системний моніторинг та оцінка ефективності реформ. Для забезпечення прозорості та передбачуваності реформ доцільно затвердити чіткий план-графік їх впровадження та здійснювати регулярний моніторинг виконання із публічним

звітуванням. Це дозволить своєчасно вносити корективи та забезпечить вищий рівень довіри з боку платників податків.

Реалізація наведених напрямів сприятиме формуванню стійкої, прозорої та ефективної податкової системи України, здатної забезпечувати стабільні бюджетні надходження, мінімізувати податкові ризики, підтримувати економічне зростання та адаптуватися до воєнних і післявоєнних викликів, водночас відповідати європейським стандартам і кращим практикам.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі комплексного аналізу ключових викликів, з якими стикається податкова система України в умовах війни встановлено, що вони мають багатовимірний характер і охоплюють як внутрішні чинники – зниження економічної активності, демографічні та міграційні процеси, організаційно-технічні труднощі адміністрування податків, – так і зовнішні шоки, зокрема цінові та енергетичні кризи, обмежений доступ до міжнародних ринків капіталу. Аналіз їх впливу на фіскальну стабільність показав, що в умовах зростання потреб у фінансуванні оборонних і соціальних видатків та одночасного скорочення доходів бюджету підвищується вразливість податкової системи до воєнних та післявоєнних ризиків. Це обумовлює необхідність переходу від ситуативного податкового регулювання до комплексного і системного реформування, здатного забезпечити прогнозованість і стійкість бюджетних доходів у довгостроковій перспективі.

На основі вивчення сучасних європейських тенденцій, кращих міжнародних практик та положень Національної стратегії доходів до 2030 року, сформульовано напрями реформування податкової системи України. Серед них – гармонізація правил непрямого оподаткування з нормами ЄС, модернізація корпоративного та майнового оподаткування, розвиток екологічних податків, впровадження інвестиційних стимулів з чіткими строками та критеріями, удосконалення підходів щодо оподаткування доходів фізичних осіб із врахуванням соціальної справедливості, цифровізація податкового адміністрування, запровадження механізмів реагування на кризові ситуації та посилення системного моніторингу ефективності реформ. Запропоновані напрями дозволяють сформувати комплексне бачення майбутнього податкової системи, яка має поєднувати стабільність і гнучкість, відповідати викликам воєнного часу та забезпечувати умови для відновлення економіки у післявоєнний період. Орієнтація на європейські стандарти сприятиме зміцненню довіри до державних інституцій, підвищенню інвестиційної привабливості та поступовій інтеграції України у спільний економічний простір ЄС.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у поглибленому аналізі ефективності реалізації положень Національної стратегії доходів до 2030 року та їх впливу на фіскальну стабільність у воєнних і післявоєнних умовах. Особливої уваги потребує розробка кількісних моделей оцінювання впливу податкових новацій на економічне зростання, інвестиційну активність та рівень соціальної нерівності. Перспективним є також вивчення інструментів адаптації української податкової системи до цифрової економіки, включно з інтеграцією новітніх технологій податкового адміністрування та підвищенням прозорості фінансових операцій.

Список літератури

1. Бауліна Т.В., Гаршина О.К., Соломко Т.Ю., Рудаков О.М. Напрями реформування податкової системи України в умовах воєнного стану з метою забезпечення економічного розвитку країни. *Economic Synergy*. 2023. Вип. 4(10). С. 53–69. DOI: <https://doi.org/10.53920/ES-2023-4-4> (дата звернення 15.11.2024).
2. Белялов Т.Е. Особливості формування податкової системи України в умовах економічної нестабільності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 19. С. 7–14. URL: <https://www.nauka.com.ua/index.php/investplan/article/view/4702/4742> (дата звернення: 17.11.2024).
3. Гетманцев Д.О., Коваль Ю.А. До питання про дотримання принципу стабільності податкового законодавства під час встановлення та скасування податкових пільг в умовах воєнного стану.

- Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 342–350. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/4_2022/49.pdf (дата звернення: 17.11.2024).
4. Горин В.П., Була П.В., Черноус В.С. Податкова політика України в умовах воєнного часу: реалії, безпекові виклики та перспективи подолання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 18. С. 23–31. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/4579> (дата звернення: 21.11.2024).
  5. Державний веб-портал бюджету для громадян: веб-сайт. URL: <https://www.openbudget.gov.ua> (дата звернення: 20.11.2024).
  6. Дуб А.Р., Мединська Т.В. Податкова політика в умовах війни та її вплив на формування доходів місцевих бюджетів. *Проблеми економіки*. 2022. № 4. С. 214–221. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2022-4-214-221> (дата звернення: 19.11.2024).
  7. Інформація про фінансові ризики (включаючи умовні зобов'язання та квазіфінансові операції) та їх вплив на показники державного бюджету у 2024 році. *Міністерство фінансів України*: веб-сайт. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/FR__2024.pdf (дата звернення: 15.11.2024).
  8. Крисоватий А. І., Валігура А.В. Новації та напрями вдосконалення податкового законодавства України в умовах воєнного стану. *Фінанси України*. 2022. № 6. С. 33–53. URL: https://finukr.org.ua/docs/FU_22_06_033_uk.pdf (дата звернення: 20.11.2024).
  9. Національна стратегія доходів до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 груд. 2023 р. № 1218-р. URL: https://mof.gov.ua/uk/national_income_strategy-716 (дата звернення: 25.11.2024).
  10. Податковий кодекс України: Закон України від 02 груд. 2010 р. № 2755-VI (зі змінами і доповненнями). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page35> (дата звернення: 25.11.2024).
  11. Ставки, індекси, тарифи. *Мінфін*: веб-сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/> (дата звернення: 20.11.2024).
  12. Статистичний щорічник України за 2023 рік / за ред. І. Є. Вернера. Державна служба статистики України. 2024. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_23_u.pdf (дата звернення: 20.11.2024).
  13. Шалімова Н.С., Кузьменко Г.І. Виклики податковій системі України в умовах війни та напрями її реформування для післявоєнної відбудови України. *Економічний та соціальний вплив конфліктів на сучасний світ*: зб. матеріалів Міжнар. наук. конф. (м. Седльце, Польща, 23 трав. 2024 р.). Седльце: Академія Прикладних Наук Мазовія, 2024. С. 29–31.
  14. Pravdiuk M., Kolomiets H., Magopets O., Mushenok V., Lutsenko I. Tax Policy in EU Member States and Their Experience as a Guide for Ukraine. *REICE: Revista Electrónica De Investigación En Ciencias Económicas*. 2023. Vol. 11, No. 21. P. 186–210. DOI: <https://doi.org/10.5377/reice.v11i21.16551> (дата звернення: 19.11.2024).
  15. Tax Policy Reforms 2023: OECD and Selected Partner Economies / OECD. Paris: OECD Publishing, September 2023. URL: https://www.oecd.org/en/publications/tax-policy-reforms-2023_d8bc45d9-en.htm (дата звернення: 23.11.2024).
  16. Tax Policy Reforms 2024: OECD and Selected Partner Economies / OECD. Paris: OECD Publishing, September 2024. URL: https://www.oecd.org/en/publications/tax-policy-reforms-2024_c3686f5e-en.html (дата звернення: 23.11.2024).

References

1. Baulina, T.V., Garshyna, O.K., Solomko, T.Yu., & Rudakov, O.M. (2023). [Directions for reforming the tax system of Ukraine under martial law to ensure the country's economic development. *Economic Synergy*, 4(10), 53–69 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.53920/ES-2023-4-4>
2. Bielialov, T.E. (2024). Features of the formation of Ukraine's tax system under economic instability. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 19, 7–14. <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/4702/4742> [in Ukrainian].
3. Hetmantsev, D.O., & Koval, Yu.A. (2022). On the issue of compliance with the principle of stability of tax legislation during the introduction and abolition of tax benefits under martial law. *Pravo i suspilstvo*, 4, 342–350. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/4_2022/49.pdf [in Ukrainian].
4. Horyn, V.P., Bula, P.V., & Chornous, V.S. (2024). Ukraine's tax policy in wartime: realities, security challenges, and prospects for overcoming. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 18, 23–31. <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/4579> [in Ukrainian].
5. Derzhavnyi veb-portal biudzhetu dlia hromadian. <https://www.openbudget.gov.ua> [in Ukrainian].
6. Dub, A.R., & Medynska, T.V. (2022). Tax policy in wartime and its impact on the formation of local budget revenues. *Problemy ekonomiky*, 4, 214–221[in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2022-4-214-221>

7. Information on fiscal risks (including contingent liabilities and quasi-fiscal operations) and their impact on the state budget indicators in 2024. https://mof.gov.ua/storage/files/FR_2024.pdf [in Ukrainian].
8. Krysovatyi, A.I., & Valihura, A.V. (2022). Innovations and directions for improving the tax legislation of Ukraine under martial law. *Finansy Ukrainy*, 6, 33–53. https://finukr.org.ua/docs/FU_22_06_033_uk.pdf [in Ukrainian].
9. National income strategy until 2030: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 27, 2023 No. 1218-r. (2023). https://mof.gov.ua/uk/national_income_strategy-716 [in Ukrainian].
10. Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine of December 2, 2010 No. 2755-VI (as amended). (2010). <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page35> [in Ukrainian].
11. Stavky, indeksy, taryfy. (2024). <https://index.minfin.com.ua/ua/> [in Ukrainian].
12. Statistical yearbook of Ukraine. (2024). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_23_u.pdf [in Ukrainian].
13. Shalimova, N. S., & Kuzmenko, H. I. (2024). Challenges to the Ukrainian tax system during the war and directions of its reform for post-war recovery. Proceedings from The Economic and social impact of conflicts on the modern world: *Mizhnarodna naukova konferentsiia (23 travnia 2024 roku) – International Scientific Conference (23 May 2024)*. (pp. 29–31). Siedlce: Akademia Prykladnykh Nauk Mazoviia [in Ukrainian].
14. Pravdiuk, M., Kolomiets, H., Magopets, O., Mushenok, V., & Lutsenko, I. (2023). Tax policy in EU member states and their experience as a guide for Ukraine. *REICE: Revista Electrónica De Investigación En Ciencias Económicas*, 11(21), 186–210. <https://doi.org/10.5377/reice.v11i21.16551>
15. OECD. (2023). *Tax policy reforms 2023: OECD and selected partner economies*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/tax-policy-reforms-2023_d8bc45d9-en.html
16. OECD. (2024). *Tax policy reforms 2024: OECD and selected partner economies*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/tax-policy-reforms-2024_c3686f5e-en.html

Nataliia Shalimova, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences)

Olena Magopets, Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Volodymyr Shalimov, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Donetsk State University of Internal Affairs

Challenges Facing the Tax System in Wartime and Directions for Its Reform Taking into account European Trends

The article is devoted to analyzing the key challenges facing Ukraine's tax system in the context of full-scale war, assessing their impact on fiscal stability, and justifying directions for its reform, taking into account current European trends, best international practices, and the provisions of the National Revenue Strategy until 2030. It has been proven that wartime and post-war economic, social, and security shocks significantly increase the requirements for adaptability, transparency, and sustainability of tax policy, and therefore require systemic changes in approaches to its formation and implementation. It is argued that the effective transformation of the tax system should combine harmonization with European standards, taking into account Ukrainian wartime and post-war realities, ensuring a balance between fiscal sustainability, economic development, and social justice.

It has been established that some of the most important areas of reform are: harmonization of indirect taxation rules and reduction of losses from non-payment of value added tax and excise tax; modernization of corporate taxation and prevention of profit shifting abroad through the implementation of anti-BEPS measures and a global minimum tax; improving personal income taxation, taking into account social justice and targeted benefits; developing property taxation with a transition to market-based approaches to property valuation; introducing investment incentives with clear deadlines and performance criteria; applying mechanisms for temporary taxation of excess profits during periods of price and energy crises; accelerating the digitization of tax administration through the integration of information systems, automation of control, and real-time data exchange.

A conceptual model for reforming Ukraine's tax system has been proposed, combining adaptation to EU best practices, minimization of tax risks, and ensuring resilience to military and post-war challenges. It is argued that the implementation of the outlined measures will contribute to the formation of a stable, transparent, and effective tax system capable of ensuring predictable budget revenues, supporting economic recovery, increasing the competitiveness of the economy, strengthening taxpayer confidence, and integrating Ukraine into a single European tax space. The results obtained form the theoretical and methodological basis for further research into tax policy instruments, mechanisms for monitoring their effectiveness, and strategies for adapting the Ukrainian tax system to EU standards.

taxation, tax system, tax policy, tax revenues, budget revenues, challenges, risks, fiscal stability, European integration

Одержано (Received) 10.12.2024

Прорецензовано (Reviewed) 18.12.2024
Прийнято до друку (Approved) 23.12.2024